

УДК 811.111'373.46

МІСЦЕ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В СИСТЕМІ МОВИ

Ольга Іващишин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000;
e-mail: ivasho@gmail.com*

Досліджено особливості термінологічних словосполучень, порівняно з вільними та сталими словосполученнями, та визначено їхній лінгвістичний статус. Проаналізовано структуру і властивості термінологічного словосполучення як багатогранного лінгвістичного явища, яке інтегрує категоріальні властивості термінологічних структур та словосполучень загальномовної системи.

Ключові слова: термінологічне словосполучення, атрибутивний компонент, граматична структура, лексична номінація, фразеологічна одиниця.

Швидкий розвиток інформаційних технологій та інтеграційні процеси, які відбуваються в різноманітних галузях, вимагають нових підходів до вивчення фахових мов та їхніх терміносистем. З огляду на це, дослідження особливостей англійської термінології, зокрема *термінологічних словосполучень* (ТС), порівняно з іншими лінгвістичними одиницями, та визначення місця ТС у системі мови є важливими для розвитку сучасного термінознавства. Актуальність теми зумовлено зростанням ролі власне термінознавства в умовах інтенсивного розвитку науки і виробництва сучасного глобалізованого світу, що, зрештою, спонукає до необхідності поглиблення аналізу основних властивостей та функцій термінів і до детального вивчення їхньої структури та семантики.

Дослідженню термінологічних одиниць присвячено чимало лінгвістичних праць, проте питання властивостей ТС як важливої складової частини фахових термінологічних систем та його співіснування з іншими мовними одиницями залишаються відкритими і потребують детального вивчення. Наша мета: дослідити особливості ТС, порівняно з вільними та сталими словосполученнями; проаналізувати структуру та властивості ТС як багатогранного лінгвістичного явища, що інтегрує категоріальні властивості термінологічних одиниць та словосполучень загальномовної системи. Матеріалом дослідження слугували англійські науково-технічні тексти з проблем техногенного впливу на довкілля.

У дослідженні ми опиралися на результати праць таких відомих лінгвістів, як Г. А. Аббакумова, Л. Г. Бедринець, В. Г. Гак, Т. С. Глушак, А. С. Коваль, В. В. Мартинюк, І. І. Мещанінов, С. І. Ожегов, В. М. Павлов, Р. П. Рогожнікова, А. А. Уфімцева, Р. В. Школяр, Д. Н. Шмельов. Поділяємо думку дослідників про те, що для цілковитого розуміння

суті ТС необхідно визначити його місце серед словосполучень загальномовної системи, і вважаємо, що ТС, до яких входять уточнювальні елементи, доцільно розглядати на рівні відомих у мовознавстві видів словосполучень, а саме: вільних, утворених у процесі висловлювання думки, та сталих, внесених у мову в готовому вигляді. Як зазначає А. А. Уфімцева, і вільні, і сталі лексичні зв'язки слів не виникають у мові щоразу, їх лише відтворюють. Або ж вони зумовлені в системі мови існуванням слів, що позначають певні поняття, моделями лексичної сполучуваності, комплексом слів, здатних сполучатись [9, с. 203]. Не підлягають відтворенню лише оказіональні словосполучення, котрі створені в мові для окремих випадків.

Оскільки відтворюваність ТС передбачає їхню контактність у практиці спілкування, можна стверджувати про певний ступінь сталості відтворюваних словосполучень залежно від частоти їхнього використання. Поняття “сталість” словосполучень у працях лінгвісти інтерпретують по-різному. Його розглядають як підсумок регулярності використання словосполучень [2, с. 146], типовості вираженого словосполученнями сукупного смислу [7, с. 135], використання з метою комунікації в готовому вигляді [8, с. 10].

Поділяючи точку зору С. І. Ожегова [6, с. 197], В. Г. Гака [3, с. 202], ми називаємо сталими такі словосполучення, які позначають поєднання предметів, ознак, дій; їх часто використовують у практиці тієї частини суспільства, що розмовляє певною мовою, внаслідок чого про словосполучення можна говорити як про такі, які відтворюють, а не такі, що кожен раз створюють у потоці мови. Найменш сталими є словосполучення на зразок *beautiful nature*, *poor solubility*, денотативна віднесеність компонентів яких утворена в мові й зумовлена здатністю до співіснування відповідних понять.

І. І. Мещанінов зазначає, якщо у вільних словосполученнях означення уточнюють смисл основного компонента, то в сталих, характеризуючи смисл предмета, означення можуть надати йому нового значення [5, с. 255]. Високий рівень семантичної стійкості характерний для сталих словосполучень, які є одиницями мови, оскільки денотативна співвіднесеність їхніх компонентів виникає на рівні лексичної номінації.

Серед сталих словосполучень виокремлюємо термінологічні та фразеологічні. Фразеологічним словосполученням властивий найвищий ступінь сталості. Деякі лінгвісти розглядають фразеологізми як словосполучення, значення яких не вмотивовані значеннями компонентів. Ми ж поділяємо думку Д. Н. Шмельова про те, що фразеологізми – це парадигматично, синтагматично і дериваційно зв'язані словосполучення, з повністю чи частково переосмисленими значеннями, які характеризуються цілісністю номінації і функціонують як один компонент [11, с. 260]. Як наголошує Р. В. Школяр, в основі процесу фразеологізації лежить номінативна природа фразеологічних одиниць [10, с. 222].

ТС також характеризуються високим ступенем сталості. До них зачисляємо словосполучення, атрибутивний компонент яких виражає постійну і суттєву ознаку предмета або явища об'єктивної дійсності, властиву стрижню словосполучення, внаслідок чого словосполучення виражає родові поняття і відіграє роль класифікуючої одиниці, віднесеної до особливого класу певної галузі знань. ТС не містять, на відміну від фразеологізмів, переосмислених компонентів, а їхня семантика відображає більшою чи меншою мірою значення обох компонентів, хоча функціонально вони репрезентують єдине значення [4, с. 65].

Як зазначає Г. А. Аббакумова, слово не завжди може “покрити” поняття своєю семантикою, отож як знак часто використовують словосполучення, розділені на описові найменування, що дають змогу уточнити межі смислу спеціального поняття [1, с. 22].

Зазначимо, що й однослівний термін поза контекстом також не “покриває” поняття своєю семантикою через властиву термінологічним одиницям полісемію за межами термінологічної системи. Наприклад, стрижневі компоненти таких ТС, як *sulphur mining, coal mining, manganese mining; nature protection, water protection, forest fire protection; gas purification, sewage purification, sulphuric acid purification*, отримують конкретне, семантичне значення лише в словосполученнях. Як і фразеологізми, ТС характеризуються цілісністю номінації, тобто моносемантизацією, проте, на відміну від фразеологізмів, які є лексичними номінаціями, їхнє значення виводимо зі значень складових елементів: *видобуток сірки, а не інших корисних копалин; захист природи, а не іншого явища; очищення газу, а не іншої речовини*.

Зазначені вище ТС за своїм значенням близькі до складних слів, оскільки утворюють лексичні одиниці. Як і українські словосполучення на зразок *захист природи*, що можуть переходити у складні слова (природозахисник, природозахисний), ТС (*Sulphur mining, nature protection, gas purification*), також можуть переходити в деривати (*Sulphur miner, nature protector, gas purificator*).

Визнаючи семантичну єдність і тісну спаяність ТС, як і будь-якого сталого словосполучення, на відміну від вільного, ми вважаємо, що граматична структура словосполучення цього типу не відрізняється від граматичної структури вільних словосполучень, і поділяємо думку І. І. Мещанінова, який стверджує, що стале словосполучення, як і складне слово, утворює лексичну одиницю, проте сполучення слів у ньому здійснено синтаксичними засобами [5, с. 265].

Питання можливості зачислення ТС до фразеологічних одиниць залишається дискусійним. Відбувається пошук ознак, які диференціюють складні терміни та вільні словосполучення, складні терміни та фразеологізми.

Проаналізуємо особливості семантичної організації вільних і сталих словосполучень, з одного боку, та термінологічних словосполучень і фразеологізмів – з іншого. Вільні словосполучення мають семантичний і граматичний центри. Під граматичним центром ми розуміємо граматично незалежне слово чи словосполучення, під семантичним – слово, що виражає центральне, основне поняття словосполучення, яке уточнюють і означають за допомогою інших слів. У вільних словосполученнях семантичний і граматичний центри, зазвичай, збігаються. Звернімось до художнього тексту:

The original Briscoe had been a pioneer both as to territorial occupation and in certain acts prompted by a great and simple heart. He had been one of the first settlers and crusaders against the wild forces of nature and the savage politician.

Виокремимо кілька словосполучень: *territorial occupation, certain acts, the first settlers, the savage politician*. Вони належать до групи вільних словосполучень, їхні семантичні та граматичні центри збігаються, що легко з'ясувати в контексті.

Розглянемо також приклад науково-технічного тексту з проблем техногенного впливу на довкілля:

Iran produces recovered sulphur from both natural gas and oil refineries and is the only country to experience a decline in production through the decade... Bahrain also produces limited quantities of recovered sulphur from oil...

Тут можна виокремити такі ТС: *recovered sulphur, natural gas, oil refineries, limited quantities*. У них важко відшукати слово, яке виражає центральне поняття, через семантичну цілісність та спаяність термінологічних словосполучень. Точність і конкретність значень

кожного з цих термінологічних словосполучень не дає змоги виокремити смисловий центр і дає підстави стверджувати про їхню семантичну єдність у тому значенні, що семантично члени ТС рівноправні, хоча граматично структура організована аналогічно граматичній структурі вільних словосполучень, де можна вирізнити стрижневі (*sulphur, gas, refineries, quantities*) та залежні (*recovered, natural, oil, limited*) компоненти.

Цю особливість ТС, що наближає їх до фразеологізмів, можна пояснити. Вільні словосполучення позначають складний предмет дійсності окремою та безпосередньою спрямованістю на його сторони та ознаки. Вони не називають складний предмет дійсності як структурно-семантичне ціле, а характеризують його, співвідносячи значення слів зі структурою предмета дійсності. Фразеологізми спрямовані цілковито і безпосередньо на предмет дійсності та називають його, не співвідносячи структуру предмета зі значенням слів у фразеологізмах.

Здебільшого ТС семантично близькі до вільних словосполучень, оскільки їхні значення (як і значення вільних словосполучень) дорівнюють сумі значень їхніх частин. Однак той факт, що результат цієї суми є семантично неподільним та цілісним, дає підстави зачислити їх до класу сталих словосполучень. ТС, як і вільні словосполучення, в процесі номінації співвідносять значення слів, що входять до їхнього складу, зі структурою поняття, яке вони виражають. Проте ті компоненти ТС, що мають пояснювальний характер, виражають постійні та суттєві ознаки і загалом термін прямо й безпосередньо спрямований на об'єкт, реалізуючи у такий спосіб властивість "цілісності значення". Саме безпосередня спрямованість ТС на предмет дійсності перешкоджає виділенню в терміні ТС семантичного центра.

Отже, семантично ТС посідають своєрідне проміжне місце між вільними та фразеологічними словосполученнями. Вони не володіють багатьма ознаками фразеологізмів: незмінністю порядку слів (ця ознака по-різному виявляється і в різних типах фразеологічних одиниць), неможливістю буквального перекладу іншими мовами (також не обов'язково для всіх фразеологізмів) та низкою інших, пов'язаних з експресивністю фразеологізмів. Проте за кожним із них стоїть стала, стандартна, здатна до відтворення структура складного словосполучення.

ТС, на відміну від фразеологізмів, котрі сприймаємо як один компонент на рівні словосполучення, функціонують як окремі компоненти у складі словосполучень. Для прикладу, словосполучення *gas purification system, ecology protection program, sulphur mining process* налічують три субстантивні компоненти. Це не заперечує того факту, що ступінь семантичної спаяності всередині сполучень *gas purification, ecology protection, sulphur mining* вищий, ніж між цими елементами та третіми елементами (*system, program, process*) у складі трикомпонентних ТС.

Підсумовуючи розгляд питання про ТС як різновид терміна, наголосимо, що ТС посідають важливе місце в англомовних текстах із проблем техногенного впливу на довкілля, формуючи значну кількість термінів (70 %). Вони володіють, з одного боку, ознаками терміна, а з іншого — ознаками словосполучення.

Як термін ТС відповідає деяким нормам і вимогам до термінологічних одиниць загалом, а саме: точності або правильного орієнтування на об'єкт, стислості форми та системності. Кристалізація точності ТС, як і будь-якого терміна, прямо залежить від наукового прогресу та нових відкриттів, що спонукають, зазвичай, до перегляду терміна, його уточнення або навіть усунення. Термін розширює свою структуру за об'єктивних причин, зумовлених необхідністю чіткого відображення суті позначеного поняття. Найпоширенішими є ТС у

вигляді дво- і трикомпонентних конструкцій. Вони, як елементи термінологічної системи, володіють певними системними характеристиками, а їхні зв'язки з іншими термінами системи регулюють завдяки логіко-понятійним відношенням.

ТС характеризується контактністю в практиці спілкування, а, отже, можна стверджувати про певний ступінь сталості відтворюваних словосполучень залежно від частоти їхнього використання. ТС семантично близькі до вільних словосполучень, оскільки їхні значення (як і значення вільних словосполучень) дорівнюють сумі значень частин, що входять до їхнього складу. Проте той факт, що результат цієї суми є семантично неподільним та цілісним, дає змогу зачислити їх у системі мови до класу стійких словосполучень, найяскравішим виразником яких є фразеологізми.

Дані, отримані в результаті аналізу ТС як багатогранного лінгвістичного явища, що інтегрує категоріальні властивості термінологічних структур та словосполучення загально-мовної системи, дають підстави зробити такий висновок: ТС – це складний за структурою термін, що виражає поняття певної галузі знань або фахової діяльності, репрезентований сталим словосполученням, до складу якого входять стрижень та залежні компоненти і який відповідає вимогам дотримання норм чіткого орієнтування на об'єкт, стислості форми та системності, характеризується вмотивованістю, тенденцією до моносемії в межах своєї терміносистеми, відсутністю експресії, стилістичною нейтральністю, оптимальним рівнем інтернаціоналізації, визначенням понятійно-семантичного смислу в дефініції, функціонуючи як цілісна семантична одиниця за одночасного збереження значень його компонентів. Результати дослідження закладають основу для подальшого вивчення складних термінологічних структур англomовного фахового дискурсу.

-
1. Аббакумова Г. А. Некоторые особенности семантики и структуры терминованных номинаций (на материале общественно-политической терминологии) / Г. А. Аббакумова // Рус. языкознание. – К. : Высш. шк. – 1982. – Вып. 5. – С. 22–26.
 2. Бедринец Л. Г. Лексико-синтаксические группы существительных современного английского языка (на материале общественно-политической лексики) : дис. ... канд. филол. наук / Л. Г. Бедринец Л. Г. – К., 1973. – 251 с.
 3. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / В. Г. Гак. – М. : Междунар. отношения, 1977. – 264 с.
 4. Глушак Т. С. О статусе узуальных словосочетаний в языке / Т. С. Глушак, А. С. Коваль, В. В. Мартынюк // Иностр. языки в школе. – М. : Просвещение. – 1983. – № 3. – С. 64–69.
 5. Мещанинов И. И. Номинативное и эргативное предложения: типологическое сопоставление структур / И. И. Мещанинов. – М. : Наука, 1984. – 294 с.
 6. Ожегов С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи : учеб. пособие / С. И. Ожегов. – М. : Высш. шк., 1974. – 352 с.
 7. Павлов В. М. Понятие синтаксического отношения и вопрос о словосочетании как синтаксической единице / В. М. Павлов // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М. : Наука, 1969. – С. 126–137.
 8. Рогожникова Р. П. Устойчивые сочетания в русском языке / Р. П. Рогожникова // Рус. языкознание. – Киев : Высш. шк. – 1985. – Вып. 10. – С. 9–16.
 9. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.
 10. Школяр Р. В. Емоційно-експресивний компонент пам'яті фразеологічних одиниць: на матеріалі української та англійської мови / Р. В. Школяр // Наукові записки. – Острого : Національний університет “Острозька академія”. – 2012. – С. 221–223 – (Серія “Філологічна” ; Вип. 29).
 11. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

МЕСТО ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВСОЧЕТАНИЯ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА

Ольга Иващишин

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000;
e-mail: ivasho@gmail.com*

Исследованы особенности терминологических словосочетаний в сравнении со свободными и фразеологическими словосочетаниями и определен их лингвистический статус. Проанализированы структура и свойства терминологического словосочетания как многогранного лингвистического явления, которое интегрирует категориальные свойства терминологических единиц и словосочетаний общеязыковой системы.

Ключевые слова: терминологическое словосочетание, атрибутивный компонент, грамматическая структура, лексическая номинация, фразеологическая единица.

THE PLACE OF THE TERMINOLOGICAL PHRASE IN THE LANGUAGE SYSTEM

Olha Ivashchyshyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: ivasho@gmail.com*

The paper considers some peculiarities of terminological phrases in comparison with free word combinations and phraseological units, and defines their linguistic status. The structure and properties of the terminological phrase as a multifaceted linguistic phenomenon that integrates the categorical properties of terminological units and word combinations of the common language system are analyzed.

Keywords: terminological phrase, attributive component, grammatical structure, lexical nomination, phraseological unit.